

Notícia d'un espòlit primerenc: *Actum Evice 1276*

per Olga Cardona Guasch

Els espòlits són tal vegada la institució jurídica més emblemàtica del dret pitiús. En realitat, més que una institució n'és un compendi, perquè s'hi recullen un seguit de pactes que, individualment considerats, cadascun d'ells ja constitueix per ell mateix una figura jurídica autònoma. Fa més de cent anys, el jurista valencià Víctor Navarro al·ludia a aquesta naturalesa complexa tot dient que «los espòlits son un involucro de contratos» (Navarro 1901: 137).

Ara bé, l'estructura i el contingut dels espòlits no sempre han estat idèntics. Mentre que a les escriptures més modernes els espòlits són gairebé petits codis familiars on predominen les clàusules hereditàries, per tal de deixar lligat el problema de la successió en la propietat rústica, en èpoques anteriors no tenien com a finalitat principal la determinació de l'hereu de la «casa», entesa com a patrimoni agrari familiar. Originàriament, i durant segles, els espòlits han constituït meres cartes dotals, és a dir, documents solemnes on es pretenia deixar constància fefaent del dot que la dona aportava i entregava al seu futur marit en ocasió de les núpcies. Els espòlits així concebuts han estat secularment molt arrelats entre la gent eivissenca, tant a la ruralia com a la ciutat, atès que el factor que en determinava la freqüència no era tant de caire social com econòmic: la possibilitat de signar espòlits era a l'abast de totes aquelles famílies amb prou solvència per dotar les seues filles, però sobretot, per pagar els emoluments de l'escrivà que autoritzava el docu-

ment nupcial. Si feim una ullada als protocols eivissencs, veurem atorgants de distinta extracció social, dedicats als oficis més diversos (comerciants, escriptors, llauradors, teixidors, militars...), alguns, fins i tot, mereixedors d'un tractament especial —honorable, magnífic— com denota la forma amb què són identificats a l'escriptura respectiva.

Fetes aquestes reflexions, s'ha de dir, a més, que la firma d'espòlits no ha estat un fenomen exclusiu de la societat pitiüsa. Ans al contrari, durant segles ha estat una pràctica prou arrelada als diferents territoris que durant l'Edat Mitjana van adoptar el sistema dotal com a model de relacions patrimonials entre els cònjuges. El sistema dotal es va anar implantant progressivament a Catalunya, València, Balears, en algunes regions franceses, a Itàlia i, en general, en totes aquelles zones europees que aleshores van experimentar el fenomen de la recepció del dret romà. Històricament, el dotal ha estat el règim econòmic dels matrimonis pitiüsos des del segle XIII fins ben entrat el XX i consisteix, en essència, en una separació de béns «suavitzada». En un règim de separació de béns, els matrimonis dels esposos estan incomunicats; això vol dir que cadascú continua essent propietari dels béns que tenia abans de casar-se¹ i, igual-

1. En certs règims econòmics, els béns que tenia cada cònjuge abans del matrimoni esdevenen comuns un cop casats i, igualment, es fan comuns d'ambdós esposos tots els béns que qualsevol d'ells vagi adquirint al llarg de la vida conjugal. N'és un exemple

ment, ho és dels que va adquirint al llarg del matrimoni.² En el règim dotal, aquesta comunicació patrimonial quedava compensada o, si es vol, matisada, per l'existència del dot i de certes donacions que, en correspondència al dot, el marit prometia a la muller en ocasió de les núpcies.

Els protocols notariais conservats a l'Arxiu de Protocols d'Eivissa (APE) palesen l'evolució que han experimentat els espòlits en la seua essència i finalitat. Només cal comparar un atorgament nupcial dels anys vint o trenta del segle passat, per exemple, amb un altre del 1600. Les diferències no tan sols rauen en la llengua en què estan redactats sengles documents,³ sinó també en

l'anomenat «agermanament», que ha acostumat a pactar-se en determinades localitats catalanes, i la «germania», molt arrelada durant segles al regne de València. Aquests règims econòmics s'han caracteritzat per generar una comunitat absoluta de béns entre els esposos, de manera que, en dissoldre's el vincle conjugal, tot el que tenien s'havia de dividir per la meitat entre el vidu o la vídua i els hereus del mort. Arran de la recerca feta en els arxius mallorquins he pogut comprovar que l'agermanament també va ser conegut i practicat a l'illa de Mallorca durant els segles XIII i XIV.

2. A diferència del règim de societat de guanys, propi de Castella, on cada cònjuge manté la propietat privativa dels béns anteriors al matrimoni i dels que adquireix per herència o donació en qualsevol temps, però es fan comuns els comprats i, en general, els que s'adquireixen onerosament durant el matrimoni, així com els productes de tots els béns.

3. Els documents notariais de la primeria del XVII estan redactats en llatí, però durant aquest segle sembla que es generalitza l'ús de la llengua vernacle. En canvi, els espòlits del XX, com la resta de documents notariais,

els pactes que s'hi recullen. Els espòlts del segle XVII solen ser breus en extensió perquè a molts hi manquen clàusules hereditàries; tot el contrari del que trobam en els del segle XX, on predominen els pactes successoris dels pares a favor del jove que contreu matrimoni i els dels futurs esposos a favor dels fills naixedors.

D'altra banda, us haureu adonat que quan m'he referit a èpoques remotes he emprat el segle XVII com a referència temporal, i això és perquè, malauradament, els protocols notarials més antics que es conserven a Eivissa no es remunten a dates anteriors al 1600. El buit documental que pateix l'APE ens priva de conèixer molts aspectes de la vida quotidiana dels eivissencs durant més de tres centúries i, pel que fa a l'estudi del dret propi, tradicionalment anomenat «foral»,⁴ aquesta absència constitueix un entrebanc en la delicada tasca d'esbrinar les fonts que històricament han anat nodrint-lo. Tal vegada, una de les raons que expliquen aquesta manca documental és el caràcter privat amb què els notaris exercien

la fe pública, de manera que els protocols els pertanyien com si fossin de la seua propietat personal. Segons Escandell, aquesta circumstància ha provocat que en el decurs del temps els protocols d'aquells segles s'anassin perdent (Escandell i 1994: 81).

Una troballa excepcional: A.R.M. Suplicacions 5

Farà uns vuit anys aproximadament que, immersa en la tasca de recerca sobre l'origen i evolució dels espòlts, vaig començar a consultar arxius de fora de les Pitiüses i a més d'un hi aparegueren noves dades que em varen permetre seguir estirant el fil amb resultats satisfactoris. Ara em vull referir a una d'aquestes preuades troballes: un espòlit eivissenc de 1276, conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), que obra per còpia en un expedient judicial substanciat a la primera del segle XIV. La documentació relativa a aquest plet malauradament està incompleta, com la de la resta de procediments judicials que es contenen en el mateix lligall, identificat com «Suplicacions 5».

A l'expedient on figura l'espòlit descobert, un tal Jaume d'Area («procurator») intervé en el procés reclamant el pagament de quantitats degudes a una taula de canvi («tabula campsona»), regentada per Berenguer Albert, un comerciant ja difunt que ha deixat dos filles com a hereves. Jaume d'Area fonamenta les seues pretensions en les notes manuscrites en el llibre de comptes de la taula de canvi, on figuren registrats els noms dels deutors amb els imports respectius. Segons d'Area, una de les persones deutores és Maymona, la mare de Berenguer, que deu a la dita taula vint-i-cinc lliures per raó d'un esclau; una lliura i setze sous per dues canes de drap vermell, i set lliures, vuit sous i vuit diners per deu quarteres de blat, en concepte de mercaderies que el tal Berenguer Albert va transmetre a Maymona. Per tal de demostrar-ho presenta, a més de les fulles de l'esmentat llibre de comptes, els testimonis Francesc de Cumba, Bernat Colom, Bernat Quart, Guillem

Ros, Guillem Carbonell i Pere Castell. Per la seua banda, la representació processal de Maymona, ostentada per un tal Pere Simó de Plandolit, tracta de demostrar tot el contrari: que era Berenguer, i ara les seues hereves, qui devien diners a Maymona, ja que mai no se li havien satisfet els drets dotals i que havia fet importants despeses durant la llarga malaltia del seu fill, a més d'haver realitzat transaccions per compte d'ell, avançant diners de la seua butxaca. En concret, s'addueix que Maymona havia comprat per quaranta lliures reials mallorquines un camp de vinya que després Berenguer revengué a un preu més alt i que, així mateix, va saldar uns quants deutes que el seu fill tenia pendents amb un tal Raimon Ripoll, pagant-li tres-cents reials de plata, i amb un sarraí, de nom Omar, a qui abonà vuit lliures que Berenguer també li devia. Sigui quina sigui la versió més ajustada a la realitat, el cert és que les manifestacions de totes dues parts apunten a un mateix fet: que tant Berenguer Albert com la seua mare es dedicaven als negocis mercantils. Amb les declaracions testificals de Francesca, vídua d'un tal Berenguer Tur; d'Elisenda, germana de Maymona; de Guillona, vídua de Ramon Carbonell, i de Sàlia, esposa d'un tal Jaume Colom, Maymona tracta de capgirar les pretensions del seu adversari i demostrar la seua condició de creditora del seu fill o, si més no, de compensar els deutes i crèdits recíprocs.

A banda de les proves testificals esmentades, trobam en aquest plet una important prova documental, de la qual són dignes de menció no només els apunts del llibre de la taula de canvi sinó també dos contractes de compravenda d'esclaus i ni més ni menys que l'espòlit que cinquanta anys enrere Maymona va atorgar amb el seu marit, anomenat també Berenguer Albert, abans de contreure matrimoni.

Les circumstàncies que envolten l'atorgament nupcial de 1276

L'espòlit de Berenguer Albert (pare) i Maymona Cupineda fou atorgat el nou de juliol de 1276, o al-

es redacten en castellà, seguint el que era habitual des de la segona meitat del XVIII.

4. Encara que s'acostuma a qualificar-lo així, l'adjectiu «foral» no és el més adequat per referir-se al conjunt d'institucions autòctones de les Pitiüses ni tampoc al de la resta de les Illes Balears. Raons històriques ho desaconsellen, ja que la paraula «foral» deriva de la veu «fur», en plural «furs», al·lusiva als conjunts de normes favorables que es concedien a cadascun dels territoris conquerits a mesura que s'anaven annexionant, per tal d'atreure població. Encara que també es van concedir normes de signe favorable a cadascuna de les illes Balears, aquests cossos normatius no eren furs sinó cartes de franqueses, que gairebé prenien com a model les cartes de població que un segle abans s'havien atorgat a determinades localitats de la Catalunya Nova. D'altra banda, i des d'un punt de vista modern, el terme «foral» resulta anacrònic i minimista, si tenim en compte la competència normativa de què gaudeixen totes aquelles comunitats autònomes dotades de dret civil propi per tal de conservar-lo, modificar-lo i desenvolupar-lo; competència, aquesta, reconeguda per la Constitució Espanyola de 1978 (art. 149.1.8a) i assumida per cadascun d'aquests territoris en el respectiu Estatut d'autonomia.

menys això sembla si ens atenim al que es dedueix de la seua literalitat —«VII Idus Julii Anno Dni. M. Ducento septuagesimo sexto»—, essent un tal Bernat Costa el notari autoritzant. A més, a les actes del judici celebrat dècades després, es diu que s'ha tret aquesta còpia o «trallat» de l'esmentat espòlit del protocol de Berenguer Costa, aleshores notari («in protocollis Berengarii Costa olim notarius»). Val a dir que l'historiador Escandell esmenta un tal Bn. Costa entre els notaris exercents a Eivissa a mitjan segle XIII (Escandell I 1994: 280). És, doncs, molt probable que el Berengarius Costa que autoritzà l'espòlit de 1276 i el Bn. Costa citat per Escandell siguin la mateixa persona.

Casualment, la data en què va ser signat aquest espòlit coincideix amb l'any de la mort del rei Jaume I. Per la seua proximitat temporal a la incorporació de les Pitiüses a la corona aragonesa —tan sols havien transcorregut poc més de quaranta anys des d'aquesta fita— i, pel que es desprèn dels llinatges dels compareixents, aquests podrien ben bé ser fills dels primers pobladors catalans que s'instal·laren a Eivissa en el segle XIII.

Tres són els atorgants d'aquest instrument nupcial, que esmentarem, com a les pel·lícules, per ordre d'aparició: d'una banda, Ermesselda, vídua d'un tal Cupineda⁵ i mare de la futura contraient; d'una altra, Maymona, la seua filla, i, en tercer lloc, Berenguer Albert, el promès de la jove. L'ordre en què cadascun d'ells intervé interessa a efectes d'examinar les estipulacions contingudes en aquest espòlit, cosa que farem més endavant. Tanca el document el nom de les persones que hi intervingueren com a testimonis: Berenguer Clapés, Pere Clapés, Berenguer Prats, Berenguer Colltort i Guillem Veguer.

5. Ens ha resultat del tot impossible esbrinar el nom de pila del pare de Maymona, per tal com s'expressa gràficament mitjançant un sol caràcter amb el qual se n'abrevia el nom. Pensem que es tracta d'una còpia extreta d'un protocol, per la qual cosa és lògic que hi figurin paraules i expressions abreujades.

Jóvens nuvis eivissencs (fotografia de Narcís Puget).

Quant a les circumstàncies personals i familiars dels atorgants, de l'expedient judicial on obra la còpia d'aquest espòlit, s'infereix que quan es va casar Maymona era òrfena de pare i que no tenia germans mascles.⁶ Això explica que fos la seua mare vídua, Ermesselda, qui constituís el dot de la jove, com després veurem. Encara que poca cosa podem saber del cert sobre la trajectòria vital d'aquestes persones, de les proves aportades en el judici per totes les parts resulta que, al contrari que el seu fill, que s'instal·là a Ciutat de Mallorca, la vida de Maymona degué transcórrer a la nostra illa: a Eivissa va atorgar el seu espòlit, la qual cosa ens fa pensar que també s'hi va casar. Cinquanta anys després, a la dècada de 1320, època en què es ventila el judici en qüestió, sembla que aquí tenia encara la seua residència. Això és el que resulta dels testimonis de la part actora, que coincideixen a afirmar que des de Mallorca el seu fill li enviava a Eivissa menjar i roba. Aquests declaren, a més, ser coneixedors dels fets que relaten perquè això «est fama inter gentes Evice». Els testimonis de Maymona asseguren, per la seua banda, que aquesta acollí el seu fill a casa seua, a Eivissa, durant una llarga temporada quan Berenguer

6. A les actes judicials corresponents al litigi substanciat dècades després, consta la declaració testifical d'una tal Elisenda, que afirma ser la germana de Maymona.

caigué malalt. Tot això ens condueix a pensar, doncs, que, a més de ser eivissenc, Maymona pertanyia a una família de comerciants i que molt probablement des d'Eivissa actuava com a agent o corresponsal del seu fill.

Estructura i contingut de l'espòlit de 1276

L'espòlit de Berenguer i Maymona és anterior en tres segles i mig als més antics conservats a l'APE, datats, com hem dit, del XVII. Entre els atorgaments nupcials d'aquestes dues èpoques tan distants no hi ha gaires diferències d'estructura i contingut, com tot seguit veurem, si feim una anàlisi acurada del document de 1276.

Encara que no es consignin en paràgrafs separats, a l'atorgament nupcial de 1276 es poden distingir un seguit de clàusules o estipulacions que, sintetitzadament, són les següents: 1) constitució del dot, 2) promesa d'esponsalici o escreix, i 3) acolliment en els milloraments.

1) *Constitució del dot.* Un cop feta la invocació religiosa que inaugura qualsevol document notarial antic («In Dei nomine»), a l'espòlit de 1276 consta una manifestació de voluntat d'Ermesselda, mare de la jove que està a punt de casar-se. Ermesselda declara transmetre a Maymona mil sous reials valencians,⁷ en els següents termes: si la

7. Moneda creada en el regne de València

filla no arriba a tenir descendència («si infantes defuerint»), d'aquesta quantitat, set-cents sous tornaran a la mare o als parents d'aquesta en el cas que sigui morta, mentre que els altres tres-cents sous roman- dran a la lliure disposició de May- mona. La transmissió feta per Ermesselda sembla un heretament, si ens atenim a la terminologia em- prada en la redacció d'aquesta clàu- sula («heredito vos, Maymonam, filiam meam et dicti viri mei quon- dam»), encara que més endavant Ermesselda afirma «donar» aquests sous («dono mille solidos regalium Valenciae»). Sembla, doncs, que s'han utilitzat els verbs «heretar» i «donar» indistintament. La quanti- tat transmesa, ho és pels drets que la jove té sobre l'herència del pare, ja difunt («quondam»), i dels que pugui tenir en el futur sobre l'he- rència de la mare («per partem et legi- timam ac toto alio quem vobis pertinentem in bonis paternis et maternis»). Amb aquest atorga- ment, s'ha d'entendre que es pa- guen a Maymona els drets que té en la successió paterna, ja oberta, i que se li satisfan anticipadament els que pugui ostentar en el futur sobre l'herència materna.⁸ Però el que en

realitat interessa és que amb els di- ners rebuts a compte de la legítima dels seus progenitors, Maymona té un capital que li serveix per engegar una nova vida, juntament amb qui serà el seu marit. Aquesta és, efec- tivament, la finalitat primordial de l'atorgament fet per Ermesselda: constituir el dot de la seua filla. Si Maymona no hagués estat òrfena de pare, hauria estat el seu progenitor qui hagués constituït el dot de la jove.

A continuació, la jove Maymona accepta els diners de sa mare, com a passa prèvia per entregar-los a Berenguer, el qual reconeix en aquest mateix acte haver-los rebut de Maymona en concepte de dot.

El dot aportat era la contribució inicial que feia la dona al sosteni- ment de les càrregues matrimoniales («onera matrimonii») i podia consis- tir en béns diversos. Ara bé, no era una donació al marit, en el sentit que el marit esdevingués propietari dels béns que ella li entregava, ja que a la dissolució del vincle conju- gal havien de ser retornats a l'es- posa.⁹ Dit d'una altra manera, si l'home moria, els seus hereus ha- vien de restituir el dot a la vídua; si era la dona qui moria abans, el vidu estava obligat a restituir el dot als hereus de la dona. En definitiva, el dot era, salvant les distàncies, una mena de capital que es deixava en mans del marit per tal que l'admini- stràs i, amb els rèdits, es pagassin despeses familiars.

Si feim un salt en el temps de més de tres-cents anys i examinem els espòlits del segle XVII conservats a l'APE, ens adonarem que la cons- titució i entrega del dot continua es-

sent la primera clàusula dels docu- ments nupcials. A molts d'aquests espòlits redactats en eivissenc, de vegades es diu que s'aporta el dot «per supportar los carrechs del ma- trimoni», però a d'altres es tradueix la paraula «onera» (de «ONUS, ONE- RIS» 'càrrega') per «honors». És així com s'arriba a afirmar que l'aporta- ció dotal es realitza amb la finalitat de «supportar los honores del matri- moni». L'ús erroni del terme «ho- nors» continua al llarg del segle XVIII. De fet, quan se substitueix de- finitivament la llengua catalana per la castellana en la confecció dels do- cuments notariais cap a la segona meitat del 1700,¹⁰ acostuma a em- prar-se la paraula «honores», ús que es perllonga en la centúria següent: «para que pueda soportar los cargos y honores del presente matrimonio».

2) *Promesa d'escreix*. Tornem a l'espòlit de 1276. En correspondèn- cia al dot que acaba de rebre, Bere- nguer promet a Maymona cinc-cents sous reials valencians, en concepte d'augment dotal, també anomenat esponsalici («augmentum sive spon- salitium propter nuptias»). I ho fa en aquests termes: si ell mor abans que ella, Maymona podrà gaudir d'aquests diners tots els dies de la seua vida; en cas contrari, serà Be- renguer qui en gaudirà. En ambdós casos, un cop faltin tots dos conju- ges, els diners de l'escreix passaran als fills comuns, i si el matrimoni no té descendència, als parents de Be- renguer. Tot això demostra que l'es- creix comportava un dret d'usde- fruit vidual. És important destacar

per Jaume I el 1247, que circulava també pel regne de Mallorca (Ferrer Abárzuza 2008: 81).

8. No consta que Maymona renunciï als fu- turs drets sobre l'herència d'Ermesselda. Pensem en la hipòtesi que, amb posterioritat a la firma d'aquest espòlit, Ermesselda aug- mentà la seua fortuna; en aquest cas, May- mona tendria dret a reclamar una part proporcional d'aquest increment de patri- moni en concepte de legítima. L'absència de renúncia per part de Maymona en el docu- ment que estam examinant obeeix tal ve- gada a la circumstància que encara no s'hagués generalitzat a Eivissa la pràctica de la definició («diffinitio») o renúncia anti- cipada dels drets que puguin correspondre en l'herència d'una persona viva; figura aquesta que a les Pitiüses ha acabat rebent el nom de «finiquito». La definició fou regu- lada per Privilegi concedit a Lleida per Jaume I el 1274, on s'establia que la filla ca- sada podia renunciar a l'herència futura amb consentiment del seu marit. Amb fre- quència, aquest consentiment es concedia a la mateixa escriptura de constitució dotal. A l'Arxiu Municipal d'Eivissa (AME) podem trobar una transcripció d'aquesta norma règia en el Llibre de la Cadena, sota el títol «De la diffinició feta per filla asson pare ab

consell de marit» (f. 65 r). Posteriorment, per Privilegi atorgat el 1319 pel rei Sanç de Ma- llorca, aquesta possibilitat de renúncia es va fer extensiva a les filles i els fills de dotze i catorze anys, respectivament, que ingressas- sin en un orde religiós.

9. Si el dot consistia en béns no fungibles, era inestimat i a la dissolució del matrimoni el marit (o els seus hereus) havien de tornar els mateixos béns rebuts; si consistia en béns fungibles, com ara diners, el dot era es- timat, amb la qual cosa el marit esdevenia propietari d'aquests i quedava obligat a res- tituir-ne uns altres de la mateixa espècie i qualitat a la dissolució del matrimoni.

10. Els efectes del Decret de Nova Planta de 28 de novembre de 1715 no es deixen sentir, quant a la llengua de redacció dels docu- ments notariais, fins que han transcorregut cinc o sis dècades des de la seua promulga- ció. En realitat, l'única disposició de Felip V que va afectar el notariat durant els primers anys de vigència del decret fou la reial prag- mática de l'ús del paper segellat de 7 de gener de 1718, que estengué al regne de Ma- llorca aquest sistema, fins aleshores només emprat a Castella (Planas Rosselló 2006: 179). Examinant els protocols de l'APE constata- tam que durant la primera meitat del segle XVIII la majoria dels atorgaments con- tinuen essent redactats en català, tret de les escriptures autoritzades pels notaris Oliver i Orvay, que acostumen a emprar el castellà, i algunes escriptures del protocol Ximeno.

que la quantitat que Berenguer Albert promet a la seua futura esposa en aquest concepte importa exactament la meitat del dot.

En els espòlits més antics de l'APE redactats en llatí, aquesta promesa marital apareix designada indistintament sota els noms de «*augmentum dotis*» i «*sponsalium*», mentre que en els redactats en català es tradueix per «augment», «esponsalici», «escreix» o «espoli». A diferència del dot, d'empremta romana, l'escreix sembla derivar-se d'un costum germànic,¹¹ anomenat «*morgengabe*» o donació del matí, que el marit solia fer a la muller després de la nit de noces.¹²

A Eivissa, com a gairebé arreu de Catalunya, l'esponsalici o escreix tenia un valor consistent en la meitat del dot. És per això que, a l'espòlit de 1276, Maymona aporta mil sous valencians i Berenguer en promet cinc-cents. A Mallorca i Menorca, en canvi, l'escreix solia representar-ne només la quarta part.

La promesa d'escreix, esponsalici, espoli ha acostumat a consignar-se a continuació de la clàusula de constitució dotal i és, precisament, la figura jurídica que ha proporcionat als nostres espòlits la seua peculiar denominació.

3) *Acolliment en els milloraments*. El document nupcial de 1276 conclou amb una estipulació de Berenguer, mitjançant la qual promet a Maymona fer-la participar en la cinquena part dels millora-

Parella de jòvens eivissencs (fotografia d'autor desconegut).

ments que obtengui durant la vida en comú («*vobiscum vivente*»). Ara bé, Berenguer estableix un seguit de condicions: si arriben a tenir infants, la dona haurà de conservar aquests milloraments a favor dels descendents; si el matrimoni no té fills, Maymona podrà disposar dels milloraments plenament a la seua voluntat.

En els espòlits eivissencs del segle XVII i fins als nostres dies, el futur marit ha continuat promentent a la dona una participació en els milloraments, encara que sense limitacions relatives a la descendència futura i sempre en la mateixa proporció: la quarta part. Fins a les darreries del segle XIX, l'acolliment comprenia, a banda dels milloraments, uns elements tèxtils: la meitat dels draps de cambra i el vestit de plor.¹³ En realitat, i contràriament al que pugui semblar, no es tractava d'un acolliment únic sinó de tres figures jurídiques que no tenien res a veure entre elles. Prova

d'això és que els manuals i formularis de notaria emprats pels escriptors mallorquins,¹⁴ coetanis a aquests atorgaments eivissencs, contenen per separat la fórmula de redacció de l'acolliment en els draps de cambra i la fórmula d'acolliment en el vestit de plor, molt habituals en els documents nupcials de l'illa veïna, però no diuen res sobre l'acolliment en els milloraments. Això ens fa pensar que, malgrat la seua aparença, es tracta de tres estipulacions diferents juxtaposades que, en els espòlits eivissencs, han projectat durant segles la idea d'una promesa única. La pèrdua dels protocols pitiusos anteriors al 1600 ens priva de saber a partir de quina data aproximada es va generalitzar la tendència d'acollir en la concreta proporció de la quarta part dels milloraments i, també, des de quan aquest acolliment de caire econòmic va començar a donar cabuda «aparent» als esmentats elements tèxtils.

Per la pràctica identitat d'estructura que hom aprecia entre l'espòlit de 1276 i els més antics conservats a l'APE, creim que durant segles els espòlits tenien un contingut mínim, limitat a reflectir l'aportació del dot, la promesa d'espoli o escreix i l'acolliment en els milloraments.

11. Encara que acostuma a afirmar-se la filiació germànica de l'escreix, no manquen opinions autoritzades que el relacionen amb pràctiques del baix imperi romà. Aquestes pràctiques derivaren en un sistema d'aportacions equivalents que es feien reciprocament els futurs cònjuges en ocasió del matrimoni.

12. La vinculació de l'escreix amb la virginitat de la dona es palesa en el fet que no se solia prometre esponsalici a les vídues que es tornaven a casar. Tot i així, hem trobat algun cas de promesa d'escreix a favor de vídua. N'és un exemple l'espòlit del Magnífic Felip Arabí i la vídua Clara Jovera, de 31 de març de 1618. En aquest document nupcial no només resulta excepcional la promesa d'escreix a una vídua que es torna a casar, sinó també que aquest escreix importa només la quarta part del dot. (APE Prot. Benet Bermeu, 1614-1619, f. 300r-302r).

13. Solia expressar-se en aquests termes, encara que podien variar segons el redactor: «Vos acull en la quarta part dels milloraments, compres i adquisicions q. Deu volent farà constant dit nostron matrimoni, en la meitat dels draps de cambra, blancs i lliscats, i en el vestit de plor». En els espòlits redactats en castellà, i fins a les darreries del segle XIX, solia manifestar-se així: «La acoge en la cuarta parte de mejoras, compras y adquisiciones, la mitad de los lienzos de cámara, blancos y listados, y vestido de luto».

14. Hem consultat aquests manuals i formularis notariais a l'ARM. No tenim notícia que s'hagin conservat manuals notariais eivissencs.

Des de les darreries del XVII endavant, aquest contingut esquitit comença a créixer per mor de la tendència, cada cop més generalitzada, d'afegir-hi pactes de caire successor: donacions universals fetes pels pares al fill que es casa; hereutaments dels futurs cònjuges a favor dels fills naixedors; promesa d'usdefruit universal i delegació en el cònjuge que sobrevisqui de la facultat de triar el fill successor en cas de morir sense haver fet l'elecció personalment... Aquestes clàusules experimentaran un desenvolupament progressiu que arribarà a la màxima expressió entre els segles XIX i XX, fins al punt d'erigir-se en les estipulacions vertaderament «protagonistes» dels espòlits pitiusos, en paral·lel al desús en què a poc a poc aniran caient les clàusules genuïnes dels espòlits primitius. Certament, a primers del XX l'escreix ha desaparegut pràcticament dels espòlits, mentre que el dot comença a faltar en alguns d'aquests atorgaments; en els espòlits on encara es recull el dot, la clàusula de constitució dotal ja no obre el document sinó que es fa constar al final de l'escriptura. Aquest canvi estructural és demostratiu que el dot no té la importància que havia tengut fins a llavors. Quant a l'acolliment, serà l'única estipulació típica dels espòlits originaris que persistirà, convertit, però, en un vertader règim econòmic matrimonial. Val a dir que la influència del Codi Civil espanyol, que s'havia promulgat el 1889, va determinar que molts de notaris acostumassin a identificar l'acolliment pitius amb la societat de guanys, amb la qual cosa es corria el risc de desnaturalitzar l'essència de la figura, d'arrel catalana.¹⁵ Aquesta

15. El *Llibre dels Costums de Tortosa* (s. XIII) conté una norma que contempla la possibilitat que la dona participi en els guanys del marit, sempre que aquest ho hagi fet constar així en el document nupcial (*Costum* 8, 1, 5): «Muller, nulla cosa no pot conseguir en los bens del marit ne en guaayn ne en mellorament qu'el marit aja feyt si no tan solament son exovar et son escreyx si doncs en les cartes de les nupcies no es contengut e empres; car là donchs segons les convinences de les cartes se deu seguir entr'ells». Els *Furs de*

confusió es palesa en la traducció del terme català «milloraments», del llatí «melioramenta», per «gananciales».¹⁶

Finalitat de l'espòlit de 1276

Encara que els espòlits se signaven en ocasió de les nupcies, el cert és que les estipulacions que contenen miraven a un moment molt posterior i inevitable: la mort d'un dels esposos. Era llavors, a la dissolució del matrimoni, quan aquestes estipulacions havien de desplegar plenament els seus efectes. Així, els béns que la dona havia aportat en concepte de dot li havien de ser retornats quan enviudava, o als seus hereus, en cas que fos ella qui hagués mort abans que el seu espòs.

D'altra banda, només la dona que havia aportat dot al matrimoni tenia dret a escriure i a qualsevol altra donació del marit per raó de les nupcies.¹⁷ Per aquesta raó, l'aportació del dot, que, en principi, no havia de revestir cap forma especial, s'acostumava a fer davant d'un fedatari públic: per tal que hi hagués un document solemne que proporcionés en el futur a la vídua una prova sòlida de l'aportació feta quan es va casar. Això li permetria reclamar amb èxit als hereus del marit la restitució d'aquests béns, i també exigir-los el compliment de la promesa nupcial d'escriure i la satisfacció dels milloraments. Pensem que no sempre era fàcil recuperar els béns dotals i percebre l'esponsalici i

València (s. XIII) s'expressen en sentit idèntic (*Fur* 5, 1, 10).

16. «Que llegado el caso de realizarse entre ellos el matrimonio que tienen proyectado contraer, quieren que los mejoramientos o ganancias que durante el mismo adquirirán sean divididos entre ellos a razón de tres cuartas partes a favor del marido y la restante cuarta parte a favor de la mujer». APE. Prot. Puget Sentí, espòlits de 27 de setembre de 1906. *Vid.* una anàlisi dels factors que van portar a la confusió de l'acolliment pitius amb la «sociedad de ganancias» a CARDONA (2013), *Acolliment en la quarta part dels milloraments. Un estudio sobre la tradición jurídica pitiusa*.

17. Així ho estableixen, entre d'altres texts normatius, el *Llibre dels Costums de Tortosa*: «Dot no pot esser sens matrimoni ne donació per nupcies no pot ne deu esser sens dot». *Costum* 19, 4, 5.

la quarta de milloraments, sobretot quan els hereus del marit eren fills d'un matrimoni anterior d'aquest i, per tant, no ho eren de la vídua. La constatació del dot en una escriptura pública, juntament amb l'augment dotal i l'acolliment en els milloraments constituïen doncs, per a la dona, un passaport per a la seua supervivència.

Finalment, us preguntareu per què he estat parlant tot el temps de «l'espòlit» de 1276 i no dels «espòlits» de 1276. Doncs bé, perquè durant els segles en què l'escriptura nupcial s'ha limitat a ser essencialment una carta dotal s'ha parlat d'«espòlit», en singular. Amb el temps, quan aquest document ha anat creixent en extensió a força d'afegir estipulacions successòries al seu contingut primitiu, s'ha tendit a identificar cada clàusula o capítol afegit amb un espòlit. En definitiva, l'ús generalitzat del substantiu plural («espòlits») no és sinó un reflex de la progressiva ampliació que ha experimentat el document nupcial al llarg de la seua existència històrica, motivat alhora pel canvi de finalitat: la preocupació d'assegurar a la dona una subsistència digna, especialment durant la seua viduïtat, s'ha substituït per la de preservar la integritat de la casa a través de les generacions esdevenidores.

Bibliografia

- CARDONA GUASCH, Olga (2013). *Acolliment en la quarta part dels milloraments. Un estudio sobre la tradición jurídica pitiusa*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.
- ESCANDELL BONET, Bartolomé (1994). *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIII- XVIII)*. I. Palma: Ed. El Tall.
- FERRER ABÁRZUZA, Antoni (2008). *L'Eivissa de Jaume I*. Eivissa: Consell d'Eivissa.
- NAVARRO REIG, Víctor (1901). *Costumbres en las Pithiusas*. Madrid: Imprenta del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús.

OLGA CARDONA GUASCH
DOCTORA EN DRET

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS ■